

1898 Fergana Olaylarının Ekonomik Sebepleri

Ebubekir GÜNGÖR*

Özet

Çarlık Rusya Türkistan hanlıklarından Hokand ve Hive Hanlıklarını işgal ettikten sonra, bölgeyi Türkistan Askeri Valiliği aracılığı ile yönetmiştir. Yerel halk zaman zaman Rus idaresine karşı duruş sergilemiştir. Bunlardan etki alanı ve mahiyeti diğerlerine göre oldukça güçlü olan 1898 Fergana Olayları oldukça dikkat çekicidir. Olaylara Nakşibendi tarikatından Dükçü Muhammed Ali Sabiroğlu adında bir şeyh liderlik etmiştir. Bu sebeple Fergana olayları idare tarafından İslami fanatizm olarak nitelendirilmiştir. Olayların failleri ve dönemin şartları değerlendirildiğinde, Rus yönetimi tarafından hayata geçirilen 1886 tarihli ekonomik düzenlemelerin toplumsal, ekonomik, dini ve siyasi dengeleri derinden etkilediği görülmektedir. Bozkır kültüründe yaşayan Kırgızlara yerleşmeleri için yapılan ekonomik baskılar ve vakıflara el konulması, olayların yaşanmasını tetikleyen baş amiller olarak değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Fergana olayları, Andican, Türkistan, Vakıf, Kırgız*

Economic Reasons of the Fergana Events of 1898

Abstract

After the invasion of Turkestan khanates of Kokand and Khive, the Russian Empire ruled the region via the Turkestan Military Governorship. Local people resisted time to time to the Russian administration. As being one of such resistance movements, the Fergana Events of 1898 were more significant and widespread than the other events. The Fergana resistance was led by a Nakshibendi

* Yrd. Doç. Dr., Bozok Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, ebubekir_66@hotmail.com (Makale gönderim tarihi: 03.07.2017; makale kabul tarihi: 25.10.2017)

sheikh called Dükçü Muhammed Ali Sabiroğlu. Thus the events in Fergana were called as Islamic fanaticism by the Russian administration. When the participants and conditions of the period are considered it can be said that the practices introduced by the Russians in 1886 deeply influenced social, economic, religious and political structures. Economic pressures on Kyrgyz people, who used to live in step culture, to accept a sedentary life and the confiscation of their vakf properties can be regarded as the main reason of the events.

Keywords: *Fergana Events, Andican, Turkestan, Vakfs, Kyrgyz*

Giriş

Dünya üzerinde koloni faaliyetini başlatma ve uygulama konusunda İngiltere ve Rusya birbirine benzemektedir. Moskova Rusları, XVI. yüzyılın ortasında Kazan Hanlığını ortadan kaldırmakla farklı millet ve dinden olanlara hükmetmek suretiyle koloni siyaset ve tecrübesine başlamıştır. İngilizler, XVI. ve XVII. yüzyılda Kuzey Amerika'da XX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar dünyayı etkileyecek emperyalist sistemin temellerini atmışlardır. Kazan Hanlığı ile Asya'ya yönelen Ruslar, uzun bir süreç ve sömürü tecrübesi ile XIX. yüzyılın ikinci yarısında Batı Türkistan'ı işgal ederek, Afganistan'a ulaşırken, İngilizler Hindistan'ı XVIII. yüzyılın ikinci yarısından XIX. yüzyılın ortalarına kadar kolonileştirmiş, Afganistan'a dayanmışlardır. Bu açıdan sömürge yarışında Asya kıtası sadece Rus Çarlığı ve Büyük Britanya'ya kalırken, mezkur devletlere göre geç kalmış diğer Avrupa ülkeleri Afrika kıtasını paylaşmak durumunda kalmışlardır.

XIX. yüzyılın ikinci yarısı ve XX. yüzyılın ilk çeyreği, Türk ve İslam dünyasında emperyalist politika takip eden devletlerin hakimiyet kurma girişimlerinin yoğunlaştığı bir dönemdir. Afrika ve Güney Asya'da batı devletlerinin sömürü alanları üzerindeki yayılmaları sürerken, Türkistan coğrafyasına XVI. yüzyıldan itibaren ilgi duyan Rus Çarlığı, XIX. yüzyılın ikinci yarısında saldırılarını artırmış, Buhara Emirliği dışındaki Türk devletlerini ilga ederek, kendisine bağlamıştır. Avrupa devletleri ve İngiltere sömürgelerine kendi nüfuslarını iskan etmezken, Rusya Türkistan'da planlı bir Rus iskan politikası takip etmiştir. Bu sebeple Türkistan'da Rus merkezi otoritesi, sömürge hukukundan ziyade, işgal mahiyeti kazanmıştır. Ruslar dikkatli bir koloni siyaseti takip etmelerine rağmen, toprakların eski sahipleri ile Rus idaresi

arasındaki ilişkiler çeşitlilik arz etmiştir. Bölgede Rus yönetimi ile iyi ilişkiler kurmak suretiyle düzenlerini devam ettirmeye çalışan toplumsal tabakalar ortaya çıkmıştır. Ancak politikaların olumsuz sonuçlarına maruz kalanlar, Rus hakimiyetini tanımayarak mücadeleyi tercih ettikleri gibi çeşitli mahiyetlerde olaylar da çıkarmışlardır. Yaşanan karşı duruşların ortak noktasını, Rus politikalarına karşı bağımsızlığı amaçlayan, Ruslardan önce bölgede gücü ve yetkinliği olan dini ve siyasi erkler tarafından gerçekleştirilmesi dikkat edilmesi gereken hususlardan bir tanesidir.

Türkistan'da Rus idaresine karşı irili ufaklı isyanların arasında, XIX. yüzyılın bitmesine iki yıl kala (1898) gerçekleşen ve dönemin ana kaynaklarında Fergana Olayları olarak adlandırılan isyanın sebepleri, gelişimi, faileri ve sonuçları itibariyle diğerlerinden farklılık arz etmektedir. Sebeplerinin çeşitliliği, Fergana bölgesinin stratejik konumu, toplumsal, dini ve milli özellikleri, Çarlık idaresinin olaya bakışı ve dönemin uluslararası şartları olayların açıklanmasını zorlaştıran temel unsurlardır. Çarlık rejimi Fergana isyanını İslam ile Hristiyanlığın savaşı olarak değerlendirmek suretiyle siyasi malzeme haline dönüştürmüştür.¹ Ayrıca Fergana olayları hakkında yapılan araştırmalar, tanık ifadeleri, yönetimin vardığı sonuçlar ve yerel kaynakların olayları farklı boyutlardan yaklaşmaları durumu daha da çapraşık hale getirmiştir. Bunların yanı sıra resmi araştırmada tanık ifadelerinin, Osmanlı Sultanı ile bağlantı içerisinde oldukları yönünde olması, meselenin Çarlık yöneticileri tarafından Panislamizm² ve sufi hareketi olarak değerlendirilmesine sebep olmuştur.³ Bu açıdan işin içine Osmanlı Devleti, hatta İngiltere'nin dahil edilmesi ile Rus Çarlığına

¹ Detaylı bilgi için bakınız: Bahtiyar Babadcanov, *Andicanskoe Vosstanie 1898 Goda i Musulmanskiy Vapros v Turkestane (Vzglyady Kolonizatorov i Kolonizirovannih)*, *Ab Imperio*, 2/2009, ss. 155 – 200.

² Ali Rıza Yeter, *Rossiya İmperyasının Turkstandağı Koloniyalık Sayasatına Karşı 1898 Cıldağı Boştonduk Kötörülüşü, Yüksek Lisans Tezi, Bişkek, 2008, s. 25.*

³ Hisao Komatsu, "Andican Ayaklanması ve İşan" *X. Türk Tarihi Kongresi 22 – 26 Eylül 1986 Kongreye Sunulan Bildiriler*, III. Cilt, Ankara, 1991, ss. 911 – 915.

karşı yapılan isyanlar arasında uluslararası mahiyet kazanmış tek isyan hareketi özelliği taşımıştır. Dolayısıyla bu durum olayın önemini ve ilgililerini artırmıştır.

Rus Çarlığının 1917’de yıkılması ve yerine kurulan Sovyet yönetimi döneminde olaya getirilen ideolojik yaklaşım, bölgedeki halk ile Çarlık yönetimi arasındaki ilişkiyi ilk defa farklı bir şekilde değerlendirmekle birlikte, olayların objektif olarak anlaşılmasını zorlaştırmıştır. Çarlık döneminde hazırlanan raporlar ve resmi duruş, diğer etkenlerin yanı sıra hareketin temel sebebini Panislamizm’e⁴ bağlarken, Komünist ideoloji emekçilerin kapitalizme karşı mücadelesi bağlamında olaylara yaklaşmıştır. Fergana olayları hakkında Rus Çarlığı soruşturma raporları, Çarlık Rusya resmi politikası ve bakışını öncelerken, SSCB dönemindeki Fazılbek’in eseri Sovyet ve milli bir yaklaşım sergilemektedir.⁵ SSCB sonrası çalışmalar bu iki temel ana kaynağa dayalı olarak Fergana olaylarını, Rus sömürgeciliğine karşı milli bağımsızlık penceresinden açıklamışlardır.⁶ Her iki kaynakta meseleye belli oranda taraflı yaklaşmışlardır. Bu sebeple ortaya konan çalışmalar, birbirine zıt yaklaşımlar sergileyebilmiştir. Fergana olayları hakkında yapılan çalışmaların resmi, ideolojik ve milli kaygılar gütmesi sebebiyle bir karmaşa ortaya çıkmıştır. Mevzu ile ilgili kaynak çeşitliliği olmamasına rağmen olayların sebepleri hakkında yapılan çalışmaları

⁴ Panislamizm terim olarak Müslümanların birliği anlamına gelmektedir. Çarlık döneminde, Rusya Müslümanlarının Ceditçilik hareketi, I, II. Rusya Müslümanları Kongreleri ve Rusya Müslümanlarının Osmanlı Devleti ile ilişki içerisinde yürüttükleri faaliyetler Panislamizm ile ilişkilendirilmiştir. Bu durum Sovyet döneminde de devam etmiş, Türkistan aydınları Panislamizm ile suçlanarak, Stalin döneminde Kızıl Teröre maruz kalmışlardır. Fergana olaylarında İslami fanatizm veya Panislamiz tabiri Rus idareciler tarafından, olayların başında Dükçü işan, yani bir şeyhin bulunmasından kaynaklanmıştır. Fergana olaylarının Panislamizm’den kaynaklandığı görüşü ve “Osmanlı Devletinin Buna Tepkisi” bu çalışmanın odağını dağıtacağı düşüncesi ile ayrı bir konu olarak ele alınmaktadır.

⁵ Fazılbek Atabekulu, *Dükçü Eşen Vakası Ferganada İstibdad Cellatları*, Haz.: Ali Rıza Yeter – Ali Ünal, Bişkek, 2010.

⁶ Hamid Ziyayev, *Türkistan’da Rus Hakimiyetine Karşı Mücadele*, Çev.: Ayhan Çelikbay, Ankara, 2007, ss. 342 – 357; Baymirza Hayit, *Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi*, Ankara, 2004, ss. 190 – 192.

Somuncuoğlu: “1) Konargöçer Kırgızların Rusya’nın göç siyasetine duyduğu tepki 2) İşan’ın karakteri ve bireysel etkisi 3) Toplumda mevcut “fanatik İslam” anlayışı 4) Pan-İslamizm etkisi 5) Dış güçlerin 6) İdarenin yürüttüğü pamuk siyasetine duyulan tepki 7) İstiklal ve Hokand hanlığını yeniden kurma düşüncesi 8) Toplumdaki ahlaki çöküntü ve İslami kurum ve değerlere yönelik aşağılama 9) İsyân öncesi yaşanan kıtlık 10) Eski mevkilerini kaybetmiş yöneticilerin memnuniyetsizliği 11) Ekonomik sebepler 1886 yılındaki yeni kanuni düzenlemelerin yarattığı zafiyet”⁷ şeklinde 11’e ayırmıştır. Bu çalışmada mezkur iki temel kaynağın yanı sıra, Osmanlı Devleti Arşiv kaynakları ve şahitliği ışığında Fergana olaylarının sebepleri değerlendirilecektir.

Resmi raporlarda taraf ve etki olarak suçlanan Osmanlı Sultanı II. Abdülhamid ile Çarlık, Sovyet ve Sovyet sonrası dönem araştırmalarında kayda değer bir bağlantı kurulamamıştır. Bunda olaya ideolojik ve resmi yaklaşılmasının yanı sıra Osmanlı kaynaklarına başvurulmamasının etkisi büyüktür. Ayrıca Çarlığın, resmi dini kurumları kontrol altına alması ve asıl problemi gayr-ı resmi tarikatları dizginleyememesinden kaynaklanan algı yönlendirmesi, Osmanlı devletini geri planda bırakmıştır.⁸ Sovyet araştırmaları ise emek – işçi bağlamında komünist ideolojiyi destekleme kaygısı gütmesi sonucu meseleyi emperyalizm ile açıklamıştır.⁹ Osmanlı Devleti’nin olaya bakışı ve kaynakları Fergana olaylarının değerlendirilmesini kolaylaştıracaktır. Ayrıca Fergana olayları hakkında günümüze kadar iki temel kaynak olarak, Çarlık dönemi soruşturma tutanakları – raporları ve Sovyet

⁷ B. Tümen Somuncuoğlu, “1898 Andican İsyanı”, *Türk Kültürü*, 2014/1, Ankara, 2014, s. 129.

⁸ İddianın, 1897 Girit İsyanı meselesi ile bağlantısı olduğu ve başlı başına değerlendirilmesi gerektiği düşüncesinden hareketle, bu çalışmaya dahil edilmemiştir.

⁹ Seda Yılmaz Vurgun, “1898 Dükçü İşan İsyanı (Andican Ayaklanması)”, *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]* 54, Erzurum, 2015, ss. 607 – 623.

döneminde yayınlanan karşıt yerel kaynak Fazılbeğ'in eseridir. Her ikisi de olaya kendi tarafından yaklaşp, yekdiğerini suçlamıştır. Bu bağlamda Osmanlı Devleti kaynakları, üçüncü bir göz olarak olaya daha objektif bir bakış açısı getirmesi bakımından önemlidir.

1. Fergana Olaylarının Adlandırılması

Bahse konu olay, literatürde farklı isimlerle anılmaktadır. Türkiye'de bu konu üzerine geniş bir çalışma yapan Somuncuoğlu literatür ve araştırmaların yansıttığı üzere haklı olarak; *"...meydana geldiği yere izafeten Andican isyanı, isyanın lideri konumundaki Nakşibendi şeyhinin mahlasına izafeten Dukçi İşan (Şeyh) isyanı veya isyan liderinin ismine izafeten Muhammed Ali İşan (Madali İşan) isyanı olarak kaynaklarda geçmektedir."*¹⁰ şeklinde tasnif etmiştir. Ancak Somuncuoğlu, bu adlandırmaların karşılıkları ve çerçevelerine değinmemiştir. Zira kullanılan terimlerin açıklanması Fergana olaylarının boyutunun anlaşılması için önemlidir. Olayın çok uluslu, dini, uluslararası mahiyet taşıması ve konu üzerinde yapılan araştırmalarda resmi (Çarlık), ideolojik (komünizm), dini (İslam) ve milli (1985 sonrası) kaygıların belirleyici olması, olayların sebepleri hakkında ortaya çıkan fikir ayrılıklarında olduğu gibi tanımlanmasında da farklılıklar ortaya çıkarmıştır.

Türkistan Askeri Valiliği sınırları dahilinde meydana gelen olayın doğru tanımlanması için mekan, etki alanı ve faillerinin değeriendirilmesi olayın mahiyetinin aydınlatılmasını kolaylaştıracaktır. Moskova'ya 20 Mayıs 1898 tarihinde, 20. Türkistan Tabur ve Andican Garnizon komutanı Mihaylov tarafından, imparator II. Nikolay'a 19 Mayıs'ta hazırlanmış bir rapor ulaşmıştır. Bir ilçe garnizon komutanının, aradaki bütün hiyerarşiyi atlayarak, İmparatora rapor göndermesi, başkentte bütün dikkatleri raporun geldiği sömürge Türkistan üzerine çevirmiştir. Birkaç sayfadan oluşan rapor, Rus Çarlığı Savunma Bakanı Korolkov tarafından incelenmiştir. Korolkov, raporu değeriendirdikten sonra alınması gereken ilk önlemleri, emirleri ve yapılacakları planlamış, Genel Kurmay Başkanı Ussakovskov'a 21 Mayıs 1898 tarihinde; *"Andican'da Rus Askeri birliğine baskın hakkında Devletin açıklaması için İnvaid'e (Askeri gazete) emir veriniz. Sakin, dikkatli*

¹⁰ Somuncuoğlu, "1898 Andican İsyanı", s. 113 – 114.

olarak doğruları bildiriniz...”¹¹ emrini vermiştir. Korolkov’un emrinde vurgulanan “Sakin, dikkatli olarak doğruları bildiriniz” ibaresi dikkate şayandır. Çünkü II. Nikolay’a gönderilen rapor, olayı ve sonuçlarını hafife almıştır. Yerlilerin Rus askeri birliğine yaptığı baskın sonucu merkeze gelen raporlarda öldürülen ve yaralanan askerlerin sayısında önemli farklılıklar mevcuttur. Korolkov’un emri üzerine 23 Mayıs’ta Rus İnvavid,¹² 24 Mayıs’ta diğer Rus gazetelerinde “17 Mayıs akşamı Fergana eyaletinde vaki Margelan nahiyesinde ahali-i mahalliyeden “İşan Mehmed Ali Halife” “Gazavat” ilan ederek bir cem Riyasetinde olduğu halde “Andican” karyesi üzerine hareket ve telgraf hatlarını kîtâ eylemiştir. 18 Mayıs sabahı dolunay şemsi ile beraber apansızın 20’nci Türkistan taburunun ikinci bölük ordugahını basarak 22 kişiyi itlaf ve 16 kişiyi cerh etmiştir. Hiç muntazır-fatır olmadıkları halde düçar olacakları bu hücum üzerine bölükler kendilerine gelip muhacimini düçar-ı intizam eylemişlerdir. Asilerden 11 kişi telef ve 8 kişi mecruh olmuştur. Muhacimilerin kısm-ı küllisi cihet-i muhtelifeye firar etmişler”¹³ şeklindeki haber ile Türkistan Genel Askeri Valiliğine bağlı Fergana Vilayeti ilçelerinden Andican’da, yerlilerin Rus askeri birliğine saldırdığı dünyaya duyurulmuştur.

Resmi organlar açık bir şekilde olayı saldırı mahiyetli, “baskın” olarak tanımlamışlardır. Dilimizde *baskın* sözcüğünün ilk anlamı: “Düşmanı gafil avlayıp beklemediği zamanda ani olarak üzerine saldırma, ansızın hücum etme”¹⁴ ve ikinci anlam olarak ise “suç

¹¹ “Harbiye Nazırı General Kuropatkin’in Genel Kurmay Başkanı Ussakovskov’a Yazısı, 21 Mayıs 1898”, *Krasniy Arhiv İstoriçeskiy Jurnal*, Cilt: 3, No: 88, Gosudarstvennoe Sotsialno – Ekonomiçeskoe İzdatelstvo, Moskva, 1938, s. 133.

¹² “Hükümet Açıklaması” *Krasniy Arhiv İstoriçeskiy Jurnal*, Cilt: 3, No: 88, Gosudarstvennoe Sotsialno – Ekonomiçeskoe İzdatelstvo, Moskva, 1938, s. 134.

¹³ BOA, Y. PRK. HR. nr. 26/11, v. 2, 12 Haziran 1314 [24 Haziran 1898].

¹⁴ İlhan Ayverdi, *Asırlar Boyu Tarihi Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Red.: Ahmet Topaloğlu, Kubbealtı, İstanbul, 2008, s. 293.

*işlendiği veya suçluların bulunduğu sanılan bir yere ansızın girmek*¹⁵ şeklindedir. Dolayısıyla baskın sözcüğü savaş eyleminde kullanılan bir terimdir. Buradan faillerin duruşu tanımlanmaya çalışılırsa, Fergana olayları faillerinin Rus hakimiyetini kabul etmediği, kendilerini savaş halinde gördükleri sonucuna ulaşmak mümkündür. İkinci anlam göz önüne alındığında ise Rus idaresi, yerli halkın bakışına göre suçlu pozisyonundadırlar. Rusçada, Türkçede olduğu gibi baskın; *“Kısa süreli, beklenmedik saldırı”*¹⁶ anlamına gelmektedir. Haber doğru kabul edilirse bu yaklaşımlarında haklıdırlar. Çünkü devletin meşru askeri birliğine bir saldırı söz konusudur. Ancak 1898 Fergana olayları üzerine yapılan araştırmaların çoğunluğu, yaşananları isyan olarak tanımlamıştır. İsyân, *“Bir düzene veya emre boyun eğmeme, uymama, itaat etmeme”* demektir. İsyân kendisi için bir kurtarılmış bölge, devletin emirlerinin uygulanmadığı bir hareket alanı yaratılması fiilini karşılamakla birlikte, ilan edilmiş bir itaatsizliği tanımlar. Oysa Fergana olaylarında bir ilan söz konusu olmayıp, gizli örgütlenme sonucu baskın gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda isyan, savunma kurtulma amacını taşıırken, basmak fiili saldırı ruhu halini ifade eder. Dolayısıyla Andican’da meydana gelen olay; *“apansızın 20’nci Türkistan taburunun ikinci bölüm ordugâhını basarak...”* ifadesinde görüldüğü üzere isyan değil baskındır.

Baskın psikolojisinde olan insan davranışlarının temelinde ne vardır? İlk olarak baskını yapanların kendilerini başka bir erkin hakimiyeti altında hissetmedikleri anlaşılmaktadır. Bunun içindir ki failler, buldukları bölgeyi kurtarılmış bölge haline dönüştürme eylemi olan isyanı değil, karşılıklı düşman ile mücadele halinde gerçekleştirilen baskını tercih etmiş, yani saldırmışlardır. Bu durumda yaşadıkları bölge onlar için zaten kurtarılmış, kendilerinden başka bir yönetimin tanınmadığı bir bölgedir. Diğer taraftan eğer bir yerde bir baskın var ise hâkim olduğu bölgeye yeni hakimiyet alanları katma içgüdüsüne sahip demektir. Bölgenin siyasi gerçekleri böyle bir mücadele ortamına uygun mudur? Olay gerçekleşmiş olduğuna göre, bu soru görmezden gelindiğinde ve olayın gelişimine bırakılırsa,

¹⁵ *Türkçe Sözlük*, Haz.: İ. Parlatır vd., Cild I, Ankara, 1998, s. 225.

¹⁶ Ayverdi, *Asırlar Boyu Tarihi Seyri İçinde...*, s. 293; <http://epithets.academic.ru/1229>, 03.06.2017.

yaşananların baskın özelliği taşıması ve terimin kullanılması olayı gerçekleştirenlerin psikolojisini anlatan önemli bir tanımlamadır.

Baskını gerçekleştirenlerin yaşadıkları bölge idari olarak, Rus Çarlığı yönetimi altında bulunsa da fiili olarak henüz tam hakimiyet kurulamamıştır. Bu durum resmi raporlara; *“Fergana bölgesi kısa süre önce, çeyrek yüzyıldan az süredir Rus imparatorluğu sınırlarına dahil olmuştur. Kendi [Rus] siyasi gücünü bölgede henüz oluşturmuş değildir. Hive ve Buhara vassallerinde olduğu gibi hakimiyetini kuramamıştır”*¹⁷ şeklinde yansımıştır. Bu açıdan Rus idaresi Hive ve Buhara Hanlıklarından farklı olarak Türkistan Askeri Valiliği aracılığı ile bölgeyi kendisine direkt bağlamış olmasına rağmen, fiili gücünü vassal statüsünde görmüştür. Ayrıca baskın failinin bir tarikat şeyhi olduğu düşünüldüğünde, kendisine tabi olanlara hakim bir durum ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla baskının yaşandığı süreç itibariyle bölgedeki dini temsilcilerin Rus yönetimine boyun eğmedikleri anlaşılmaktadır. Şeyhin ve halkın Rus yönetimine bakışı ve algısını; *“(Yerli halk), kendi eğitim sistemi, yönetim şekli, hayat tarzını devam ettirdiği için Rusları sadece baskıcı, yönetici sınıfı olarak görmektedir. Bu sebeple burada Rusları gereksiz olarak düşünmektedir.”*¹⁸ ifadelerinden anlamak mümkündür. Dolayısıyla Rus Çarlığının, işgal ederek lağvettiği siyasi ve dini yerel organları kontrol altına almakla birlikte, dini tarikatlar ve olaylara katılmış bozkır kültüründe yaşayan halk üzerinde idaresini henüz kuramadığı anlaşılmaktadır. Buna bağlı olarak, Rus yönetiminin olayı değerlendirme biçimini belirleyen durumun neden baskın, saldırı çerçevesinde geliştiği açıklığa kavuşmaktadır.

¹⁷ “Dopinskov’un General Duhovski’ye Türkistan Bölgesi Askeri Mahkemesi Raporundan”, *Krasnyy Arhiv İstoriçeskiy Jurnal*, Cilt: 3, No: 88, Gosudarstvennoe Sotsialno – Ekonomiçeskoe İzdatelstvo, Moskva, 1938, s. 167.

¹⁸ “Dopinskov’un General Duhovski’ye Türkistan Bölgesi Askeri Mahkemesi Raporundan”, s. 167.

Büyük bir güç dengesizliği olmasına rağmen, Rusların hiç beklemedikleri bir zamanda gerçekleşen bu olay karşısındaki şaşkınlıkları oldukça normaldir. Çünkü baskını yapanlar, yaşadıkları bölgeye tamamen hakim olduklarını düşünmüşlerdir. Aslında Rusların beklemedikleri isyan değil, baskındır. Bu konuda General Skobelev'in: *"Orta Asya'daki sayısız kötü sivil ve askeri bürokrasi yöneticilerinin yanına, ekonomik ve siyasi güç olarak güvenilir ve sadık devşirilmiş yerli kaleler oluşturmadıkça, [geçen] her dakika hakimiyetimiz aleyhine tehdit olarak işlemektedir"*¹⁹ düşüncesi dikkate şayandır. Rusların, yerli halkın kendilerini burada istemediğini ve düşmanlık beslediğini çok iyi bir şekilde bildiğini daha önce yaşanan olaylardan da anlamak mümkündür.²⁰ Ayrıca bu konuda baskın olayları üzerine Dopinkov tarafından hazırlanan, Türkistan Bölgesi Askeri Mahkemesi raporunda; *"Bu kısa süre içerisinde [İşgalden sonraki 25 yıllık süreç] Rus hakimiyeti bir tarafa, bölgeye gelen Rus halkı ile yerliler arasında temel ilişkiler ve birbirini tanımak amacı ile girişimler bile gerçekleşmemiştir. Yerel halkın büyük bir kısmının Ruslar ile hiçbir ilişkisi yoktur. Onların [yerlilerin] yüzünü sadece [Rus] yöneticiler ve yönetim politikaları çerçevesinde gezginler, Rus tacirleri görmüştür."*²¹ şeklindeki ifadeleri Ruslar ile yerli halk arasındaki uçurumu ve toplumsal karşı duruşun boyutunu gözler önüne sermektedir. Yerel halk ile Ruslar arasındaki karşıtlık durumu Osmanlı Devleti belgelerine de yansımıştır. Halk, Rus milleti ile ancak yöneten – yönetilen ilişkisine sahip olmuştur. Hatta bu ilişkinin Fergana bölgesinde pek mümkün olmadığı, halkın Rus yönetim organına girmiş yerli görevlileri görebildiği anlaşılmaktadır.²² Görüldüğü üzere baskının gerçekleştiği tarih itibarıyla, ne Ruslar bölgede hâkimiyet kurduklarını düşünmüş ve ne de yerli halk Rus yönetimini kabullenmiştir. Rusların henüz kendilerini yerel halka kabul ettiremediklerini, Panslavist Smirnov'un Fergana'daki anlaşmazlıkların nedenlerini *"Müslüman halkın Müslüman olmayan her şeyden hep*

¹⁹ B. A. Alimcanov, *Ekonomiçeskaya Politika Rossiyskoy İmperii v Turkestanskoy General – Gubernatorstve (Vtoraya Polovina XIX – Naçalo XX vv.)*, Sankt-Peterburg, 2016, s. 39.

²⁰ Yetim Han (1878), Derviş Han (1882), Şakircan (1892) isyanları yaşanmıştır.

²¹ "Dopinkov'un General Duhovski'ye Türkistan Bölgesi Askeri Mahkemesi Raporundan", s. 167.

²² BOA, Y.MTV. nr. 179/128, v. 1, 14 Haziran [18]98.

*gizlice nefret etmektedirler*²³ şeklindeki değerlendirmesinden de anlamak mümkündür. Dolayısıyla Ruslar bölgedeki yerel idari organizasyonu dağıtsalar da yerel halk Rus yönetimini tanımamış, kendisini ayrı, karşı bir erk olarak görmüştür. Halkın yönetime karşı bu algısı, gerçekleşen olayın neden isyan değil de baskın şeklinde geliştiğini açıklamaktadır.

Türkistan Askeri Valiliğinin Fergana Vilayeti Andican ilçesinde meydana gelen olaya yerli halk ve Rus yönetiminin tabiri üzere *Andican Baskını* tanımlaması daha doğru olacaktır. *Andican İsyanı* teriminin kullanılmasında büyük bir problem olmamakla birlikte, olayın dinamikleri ve mahiyetinin anlaşılmasında *Baskın* daha açıklayıcı ve tanımlayıcı özellik taşımaktadır. *Andican Baskını* adlandırması coğrafi adlandırma üzerinden, yani Andican baskınına verilmiştir. Oysa yerli halk tarafından planlanan baskın girişimi, sadece Andican şehri üzerine değil, buranın yanı sıra bölgede önemli bir ticari merkez olan Oş ve Margelan şehirlerini de kapsamıştır. Ancak Oş ve Margelan baskın planları önceden haber alındığı için *“yerliler Oş’a hücum etmek istemişler fakat miralay vaktiyle önlerine çıktığından”*²⁴ hayata geçirilememiştir. Dolayısıyla Andican baskını terimi 1898 yılında meydana gelen olayların tamamını içine almamaktadır. Andican baskını yalnız Rus yönetiminin Andican’da bulunan 20. Tabur, 2. Bölüğüne yapılan gece baskınına tanımlamaktadır. Bu sebeple dönemin resmi kaynakları yaşananların bütünü için *Fergana Olayları* terimini kullanmışlardır. Ancak yapılan araştırmalar, baskının gerçekleştiği Andican üzerine yoğunlaşmakla Fergana olaylarının Andican Baskını üzerinden tanımlanmasına, dolayısıyla İslami fanatizm (Panislamizm) etkisi olarak değerlendirilmesine ve Rus yönetimine karşı gerçekleşen toplumsal tepkinin fail üzerinden şahsileştirilerek, mahiyetinin küçültülmesine neden olmuştur. Bu sebeple Andican’daki olaylar için *Andican Baskını*, Fergana olayları tanımlanmasında ise *Fergana İsyanı*

²³ BOA, HR. SYS. Nr. 1325/24, v. 1, 18 Haziran 1898.

²⁴ BOA, Y. PRK. HR. nr. 26/11, v. 2, 12 Haziran 1314 [24 Haziran 1898].

adlandırmalarının kullanılması daha isabetli olacağı düşünülebilir. Olayın faileri icraatlarını *cihat* olarak görmüşlerdir.

2. 1898 Fergana Olaylarının Sebepleri

Tarihte ve günümüzde yaşanan olayların tek bir sebebe bağlanması mümkün olmadığı üzere, Fergana olaylarının birden çok sebebi vardır. Konu üzerinde yapılan çalışmaların yönetim ve siyasi ideolojilerden etkilenmesi, dönemsel propaganda malzemesi yapılması nedeniyle olayın sebepleri karmaşık bir boyut kazanmış durumdadır. Ülkemizde Türkistan tarihinin diğer birçok meselesinde olduğu üzere konu hakkında ilk çalışma ve bilgi Zeki Velidi Togan'a aittir. Togan Fergana olaylarını: "*Demek ki başkaldırma, Rusların pamuk siyasetiyle göç siyasetlerine karşı çıkmıştı*"²⁵ ifadeleri ile halkın başkaldırısı olarak tanımlarken, Sovyet bakışına yaklaşmıştır. Olayların Rus pamuk politikasından kaynaklanması araştırmacılar tarafından yeterli görülmemiştir.²⁶ Togan'ın ifade ettiği iki gerekçeden pamuk siyaseti Fergana olaylarını doğrudan olmasa da dolaylı olarak etkilemiştir. Ancak Rusların göçmen siyaseti, Türkistan'ın Fergana bölgesine göre diğer bölgelerindeki gibi tepki yaratacak oranda değildir.

Türkistan coğrafyasının tamamı değerlendirildiğinde Rusların en yavaş Rus göçmen yerleştirdikleri bölge, Türkistan Genel Askeri Valiliğidir. Çarlık Rusya'nın Türkistan'a yaptığı göç siyasetini organize eden eski Türkistan Askeri Valisi Kaufman'a göre Rus göçmenler için Sibirya ve Kuzey Kırgız ve Kazak stepleri en uygun koloni alanları olarak belirlenmiştir.²⁷ Çünkü Türkistan'da kişi başına ekilebilecek en az toprak Fergana bölgesindedir. Zira Rus savaş bakanlığının 1883 tarihli raporuna göre, Türkistan Askeri Valiliği topraklarına Rus nüfusun göç ettirilmesinin bölgedeki Kırgız ve yerleşiklerin durumu, finansal problemler ve Rusların bölgedeki coğrafi-iklim şartlarına alışık olmamaları sebebiyle mümkün olmadığı görülmektedir.

Olayların yaşandığı Fergana'da Rus göçmen halk sayısı oldukça azdır. Baskının gerçekleştiği Andican şehir merkezinde 47.069 yerli

²⁵ A. Zeki Velidi Togan, *Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi*, Cilt I, İstanbul, 1981, s. 332.

²⁶ Somuncuoğlu, "1898 Andican İsyanı", s. 130.

²⁷ A. A. Kaufman, *Pereselenie i Kolonizatsiya*, S-Peterburg, 1905, s. 334.

nüfusa karşılık sadece 631 Rus nüfusun yaşadığı raporlara yansımıştır.²⁸ Rus nüfusunun hemen tamamı devlet memurları, askerler ve ailelerinden oluşmuştur. Ayrıca olay gerçekleşikten sonra civardaki bütün Rusların koruma altına alındıkları kaleye sığacak sayıda oldukları; “...şehrin Rusya ahalisi düçar-ı henf olup kadın ve çocuklar kaleye iltica etmişler ve tekmiil kıtaat ve posta şayesi ve vezne (banka) oraya nakl olunmuştur.”²⁹ ifadelerinden anlaşılmaktadır. Raporlara yansıyan nüfus oranlarında Andican şehir merkezinde yaşayan Ruslar % 1,3’e tekabül etmektedir.

Fergana geneli 1877 tarihinde sadece 624 Rus kayda geçirilmiştir.³⁰ 1897 tarihli, yani isyandan bir yıl önceki nüfus sayımına göre bütün Fergana bölgesindeki Rus nüfusu 9.890 kişi olup, yerli nüfusa oranı % 0,63’tür.³¹ Belirtilen Rus göçmenler Fergana bölgesi içerisindeki şehir merkezlerine 1891 – 1892’de yerleştirilmiş, bu tarihten sonra Rus iskanı duraklamıştır.³² 1904 yılı kayıtlarına göre Türkistan’da 230.000 Rus nüfusu mevcuttur. Bu nüfus Türkistan yönetimi bölgesi nüfusunun % 4,5’ine tekabül etmektedir. Vilayetlere göre ise bu oran Fergana % 0,4, Hazar Ötesi % 1, Semerkand %1,5, Sirderya % 3,5, Yedisu % 15’tir.³³ Görüldüğü üzere en fazla Rus iskanı Yedisu’da uygulanmıştır. Yedisu Vilayeti yerli halkının hemen tamamı bozkır yaşamını devam

²⁸ “Türkistan Genel Valisi Duhovckiy’e General Korolkov’un Raporundan 3 Ağustos 1898”, *Krasniy Arhiv İstoriçeskiy Jurnal*, Cilt: 3, No: 88, Gosudarstvennoe Sotsialno – Ekonomiçeskoe İzdatelstvo, Moskva, 1938, s. 150.

²⁹ BOA, Y. PRK. HR. nr. 26/11, v. 3, 12 Haziran 1314 [24 Haziran 1898].

³⁰ Sofya Gubaeva, “Naselenie Ferganskoy Dolini v Kontse XIX. Naçale XX. vv. (Etnokulturnie Protsessi)”, <http://www.fergananews.com/town/gubaeva.html#rus> (02.04.2017).

³¹ Stella Sitdikovna Gubaeva, *Osnovnie Napravleniya Etniçeskih Protsessov v Ferganskoy Doline v Kontse XIX. Naçale XX v. (K Probleme Pozdnih Etapov Etniçesкой İstorii Sredney Azii)*, Avtoreferat, Moskva, 1992, s. 9.

³² Kaufman, *Pereselenie i Kolonizatsiya*, s. 56.

³³ Kaufman, *Pereselenie i Kolonizatsiya*, s. 260.

ettiren Kazak ve Kırgızlardan oluşmaktadır. Burada göçmenlerin getirilmesine halk karşı olmakla birlikte, bir baskın veya isyan girişimi ortaya çıkmamıştır. Oysa olayın yaşandığı sırada Fergana, bölgenin mevcut en az Rus nüfusunun bulunduğu idari birimdir. Fergana olaylarından sonra hazırlanan gerekli önlemler raporunda: *“Buranın yöneticisi ve tek sahibinin Ruslar olduğunu yerlilere kabul ettirmek gereklidir. Aynı zamanda bölgenin Rus nüfusu artırılmalıdır.”*³⁴ kararından sonra Rus nüfus hızlı bir şekilde artış göstermiştir. 1907 yılı sayımlarında Fergana’daki Rus nüfusu 24.346’ya yükselmiştir.³⁵ Görüldüğü üzere Fergana olaylarının yaşandığı 1898 yılından, 1907 yılına kadar bölgeye iskan edilen Rus nüfus %146 artmıştır.

Olayın yaşandığı sırada Andican’daki Rusların hemen tamamı çiftçi değil, devlet görevlisidir. Yukarıda görüldüğü üzere Andican şehir merkezindeki Rus devlet görevlileri ve ailelerin yerli halka oranı % 1,3’tür. Fergana vilayetinin kuzey doğusunda bulunan Kuzey Kırgızistan’da bozkırlı Kırgızların yaşadıkları bölgelere de Rus yerleşimleri 1904’ten sonra yoğunlaşmıştır.³⁶ Kaufman’ın kayıtlarını, 1903 tarihinde, Taşkent ve Fergana üzerinden kuzeye giden gezgin V. İ. Lipskiy Fergana ve Tyan-Şan bozkırlarındaki Ruslar hakkında: *“Rus oldukça, yok denecek kadar az”*³⁷ ifadeleriyle doğrulamaktadır. Öncesinde sulama imkanı bulunmayan bozkıra Rus çiftçiler yerleştirilmemişlerdir. Bölgeye Rus göçmenlerinin yerleştirilmesi, Fergana olaylarından sonra, Rus yönetiminin baskına tepkisi ve aldığı önlemler çerçevesinde gerçekleşmiştir.

Fergana genelindeki Rus nüfus oranının, Andican şehir merkezindeki Rusların oranından az olması, Fergana genelinde Rusların şehirlerde yaşadıklarını, kırsalda yok denecek kadar az olduklarını göstermektedir. Baskıncıların Min Tepe’den 35 km uzaklıktaki Andican’a yürüyerek gelmelerine rağmen Rus yönetimi, hareketten haberdar olmamıştır. Hatta Andican şehir merkezine kadar hiçbir Rus’u

³⁴ “Türkistan Genel Valisi Duhovckiy’e General Korolkov’un Raporundan, 3 Ağustos 1898”, s. 159.

³⁵ Gubaeva, *Naselenie Ferganskoy Dolini*, (02.04.2017).

³⁶ Kaufman, *Pereselenie i Kolonizatsiya*, s. 262.

³⁷ V. İ. Lipskiy, *Po Gornim Oblastyam Ruskogo Turkestana (Tyan Şanya)*, S. Peterburg, 1906, s. 139.

öldürmemekle birlikte, Andican yakınlarında karşılaştıkları “...asiler İşan Halifenin huzurunda “Kulnısık” köyünde Biçkof namında bir Rus’un başını kesmişler”³⁸ şeklindeki bilgiden bölgedeki Rus nüfusun seyrekliği anlaşılabilir. Bu durum Min Tube’den Andican’a kadar olan 35 km mesafenin hiçbir yerinde Rus köyünün olmadığını gösteren durumlardan bir diğeridir. Rus idaresinin, 1886’da bölgeye Rus çiftçilerin yerleştirilmesine öncelik verilmemesinin sonuçlarını: “...buradaki Rusları yerliler karşısında zayıf bırakmıştır. Onlar hayatlarına güçlü ve istedikleri şekilde devam etmişlerdir.”³⁹ ifadeleriyle açıklaması, olayın yaşandığı zaman Fergana’da Rus nüfusunun az olduğunu desteklemektedir.

Türkistan Valiliği dahilinde, özellikle de Fergana bölgesindeki Rus iskan siyaseti, Bozkır Askeri Valiliğine göre daha uzun sürece yayılmış ve yumuşak bir özellik taşımıştır. Bozkır Askeri Valiliğinde Kazak ve Kırgız Türk boylarına karşı çapul ve baskılar konusunda rahatsız edici Rus Kazakları öncü göçmenler olarak kullanılmıştır. Bu bağlamda Yedisu ve Sır Derya’da Kırgız ve Kazakların yaşadıkları bölgelere önce Rus Kazakları yerleştirilmiş, böylece iskan hazırlığı için güvenlik altına alınmıştır. Oysa Fergana’da hiçbir bölgeye Rus Kazak’ı yerleştirilmemiştir. Dolayısıyla buradaki Rus nüfusu şehirlerde yaşamıştır. Ruslar Türkistan Askeri Valiliğini, başta da Fergana Vadisini önemli pamuk üretim bölgesi ve kaynağı olarak görmüşlerdir. Rus çiftçilerinin pamuk üretimini bilmiyor olmaları, buraya Rusların yerleştirilmesini yavaşlatan sebeplerden bir diğeridir. Dolayısıyla baskının temel sebebinin Türkistan Askeri Valiliği veya Fergana Vilayetine yerleştirilen Rus çiftçi göçmenlerinden kaynaklanması ile açıklamak pek mümkün görünmemektedir. Çünkü işgalden sonra uzunca bir süre az sayıdaki yönetici ve askerlerden oluşan Rus nüfus, köy ve taşradan ziyade şehir merkezlerinde yaşamıştır.

³⁸ BOA, Y. PRK. HR. nr. 26/11, v. 3, 12 Haziran 1314 [24 Haziran 1898].

³⁹ “Türkistan Genel Valisi Duhovckiy’e General Korolkov’un Raporundan 3 Ağustos 1898”, s. 159.

Askeri mahkemenin raporunda yer alan Ruslar ile yerli halkın birbirini tanımadıkları görüşü önemlidir. Togan, Somuncuoğlu ve kısmen de Babadcanov tarafından baskın, bozkırlı göçmen Rusların Kırgızların otlaklarına yerleştirilmesi temel sebep olarak değerlendirilmiştir. Baskına Kırgızlar çoğunluk olarak katılmışlardır. Bu doğrudur. Ancak baskında Kırgızların çoğunluk olmalarının sebebi bölgedeki Kırgız nüfusu ve Hokand Hanlığı döneminden gelen siyasi güçleri ile ilişkilidir. Fergana ve Andican'a Rus göçmenlerin yoğunlaştığı 1908'de dahi, Andican şehir merkezinde %65 oranında Kırgız yaşamıştır. Bu oran 1898'de daha yüksek olmalıdır. Andican dışında Kırgızların yoğun olarak yaşadıkları yerlerde Ruslar oldukça az, Yassinski'de %10, Üzgen'de %4, Bazarkurgan'da %2'dir.⁴⁰ Dolayısıyla Ruslar, Kırgızların yaşadıkları bölgelerde oldukça az sayıda bulunmuşlardır.

Fergana olaylarından sonra yakalanan ve mahkemeye çıkarılan 257 Kırgız, 112 Özbek, 20 Türk, 17 Uygur, 3 Kıpçak, 5 Tacik, 1 Karakalpak⁴¹ toplam 415 baskıncının % 62'sini Kırgızlar oluşturmuştur. Bu oran bölgedeki Kırgız nüfusu ile doğru orantılıdır. Kırgızların Hokand Hanlığı içerisindeki güçleri ve hanlık döneminde yönetimle ilişkilerinin Fergana olaylarına Kırgız katılımında etkili olduğu: *Fergana bölgesinin farklı milletlerden oluşması çoğunlukla sakin olmayan kısmı her zaman olduğu gibi (ve daha uzun süre olacaktır) yarı yerleşik Kırgızlardır. Kolay kandırılma, hareketli, tarihi hayat tarzlarının etkisi ile isyana destek vermeye en uygun grup idiler ve desteği en çok onlar verdiler.*⁴² şeklinde vurgulanmıştır. Bu durum Somuncuoğlu'nun Kırgız bozkır kültürü düşüncesinin baskına etkisini doğrulamaktadır.

Rusya bölgeyi işgal edip, Hokand Hanlığını ilga ettikten sonra uygulanacak toprak ve ekonomi politikalarını Kaufman'ın: *"Eğer ben Genel Vali olarak burada ölürsem, buranın Rus toprağı olduğunu bilmesi ve [Hristiyan] Rus'un burada yatmasının günah olmadığını göstermek için beni [buradaki] Konstantin Kilisesi'nin meydanına*

⁴⁰ Gubaeva, *Naselenie Ferganskoy Dolini*, (02.04.2017).

⁴¹ Taşmanbet Kenensarıev, "Kırgızsko-Andicanskomu Vosstaniyu 115 Let", http://kghistory.akipress.org/unews/un_post:1706, (12.04.2017).

⁴² "Dopinskoy'un General Duhovski'ye Türkistan Bölgesi Askeri Mahkemesi Raporundan 21 Ağustos 1898" s. 168.

*gömmelerini vasiyet edeceğim*⁴³ şeklinde ifade ettiği esas üzerine uygulamıştır. Bu sebeple çeşitli yeniden yapılanmalara gidilmiştir. Çarlık Rusya döneminde Fergana Vadisi Ruslar tarafından en önemli pamuk üretim merkezi olarak görülmüştür. İşgalden sonraki süreçte başta pamuk olmak üzere, bölgenin tarımsal ürünlerinin artırılması yönünde politika takip edilmiştir. Sulama, tohum ıslahı, vergi kolaylıkları, tarıma yeni toprakların kazandırılması ve bozkırlı Türklerin yerleşmeye zorlanması gibi politikalar XIX. yüzyılın son on yılında sonuç vermeye, halk tarafından hissedilmeye başlanmıştır. Ayrıca Türkistan demir yollarının tamamlanması, bölgede merkezi otoritenin güçlenmesine, pamuk ticaretinin kolaylaşması ile pamuk üretiminin artırılmasına doğrudan etki etmiştir.

Rus merkezi yönetiminin ihtiyaç duyduğu pamuğu Türkistan'dan karşılamaya yönelik aldığı önlemler, bölgenin ekonomik hayatında derin değişimlere sebep olmuştur. Bunun başında da halkın temel ihtiyacı olan buğday ekim alanlarının azalmasına, dolayısıyla ekmek ihtiyacında dışa bağımlılığı artırmıştır. Pamuk siyasetinin Türkistan'da ortaya çıkardığı problemler başında ekmek sıkıntısı gelmiştir. Rus idarisinden önce bahçe ve buğday ekim alanları ile yiyecek konusunda kendine yetebilen Fergana vadisi, Rus pamuk politikalarının sonucu olarak, kendisine yetemez ve yiyecek ihtiyacını ithal eder duruma gelmiştir. Bu ise temel besin ürünlerinin fiyatını artırmıştır. Çarlık bu problemi, Yedisu ve Sibirya'dan buğday temini ile karşılamaya çalışmış, ancak ihtiyacı karşılayamamıştır.⁴⁴ Fergana olaylarından sonra da olsa, bir fikir vermesi açısından ekmeğin pahalalanmasında pamuk üretiminin etkisini anlamak mümkündür. 1901 yılında 1 pud⁴⁵ buğdayın fiyatı 2,50 rubleye yükselmiş, pamuğun 1 pud'u ise 1,80 ruble ile 2,50 ruble

⁴³ N. Ostroumov, *K İstorii Narodnogo Obrazovaniya v Turkestanskom Krae K. P. Kaufman Ustroitel Turkestanskogo Kraya*, Taşkent, 1899, s. 3.

⁴⁴ A. V. Krivoşein, *Zapiska Glavnoupravlyayuşego Zemleustroytvom i Zemledeliem o Poezdke v Turkestanskiy Kray 1912 g.*, Poltova, 1912, s. 9.

⁴⁵ 1 pud = 16 kg.

arasında değişmiştir.⁴⁶ Yiyeceklerdeki artış, pamuk üreticisi yerleşik çiftçileri zor durumda bırakmıştır. Ancak bu durum hayvancılıkla uğraşanları daha fazla etkilemiştir. Çünkü pamuğun fiyatını yerli tacirler belirlediği için buğday ile aynı oranda artmıştır.⁴⁷ Ancak bozkırlı Kırgızlar için yaşamı daha derinden etkilemiştir. Onların ürettikleri, hayvansal gıda ve sanayi ürünleri, pamuk gibi bir artış göstermemiştir. Çeşitli sınırlamalarla yurt dışından ithal edilen ayakkabı yapımında kullanılacak hayvan derisinin fiyatı 1,50 ruble idi.⁴⁸ Yerli halk hayvan başına deriyi daha ucuz fiyata satıyor olmalıdır. Yönetimin Hindistan'dan deri ithalatına izin vermesi, Kırgızların yerleşik hayata geçerek pamuk üretimine katılmaları için bir baskı aracı niteliği taşımasını sağlamıştır. Dolayısıyla ürettikleri ürünler, ihtiyaç duydukları yiyecekleri karşılamaz hale gelmiştir.

Bölgede pamuk üretimi için yeni alanların açılmasıyla doğru orantılı olarak, işgücü ihtiyacı artmıştır. Fergana vadisinde yeterli işgücünden yoksunluk, pamuk üretimin artırılmasının önündeki önemli problemlerden birisi olmuştur. Pamuk üretiminde çalışacak yeterli insan gücünün bulunmaması, işgücü fiyatlarını %150 – 200 artırmıştır.⁴⁹ Yönetim bu ihtiyacı, Rus göçmenlerden karşılamayı düşünse de⁵⁰ Rus çiftçilerin bölge iklimine alışık olmamaları ve pamuk üretme – işleme konusunda tecrübelerinin olmaması gibi sebeplerle vaz geçmiştir. Ayrıca bölgede Rus göçmenleri yerleştirecek toprakların azlığı ve pahalı oluşu Rus çiftçilerin bölgeye iskan edilmesini zorlaştırmıştır. İşgücünün azaltılması için, kredi imkanları artırılmış, pamuk işlemede makineleşmenin yolu açılmaya çalışılmıştır. Türkistan'da ilk pamuk temizleme fabrikası yerli bir zengin tarafından 1886'da Margelan'da açılmıştı. Kredi imkanlarının etkisi ile 1911 yılına gelindiğinde Fergana Bölgesinde çalışan 157 fabrikanın, 109'u yerlilerin

⁴⁶ S. Ponyatovskiy, *Opit İzuçeniya Hlopkovodstva v Turkestande i Zakaspiyskoy Oblasti*, S-Peterburg, 1913, s. 87.

⁴⁷ Alimcanov, *Ekonomiçeskaya Politika Rossiyskoy İmperii*, s. 98.

⁴⁸ *Sbornik Uzakonieniy i Rasporyajeniy Po Tamojeniy Çasti v Sredney Azii*, S-Peterburg, 1901, s. 42.

⁴⁹ Krivoşein, *Zapiska Glavnoupravlyayuşego*, s. 13.

⁵⁰ Krivoşein, *Zapiska Glavnoupravlyayuşego*, s. 13.

elinde idi.⁵¹ Ancak bu çabalar gerekli iş gücü ihtiyacını karşılamaya yetmemiştir. Özellikle 1900 yılından önce kredi imkanları oldukça kısıtlı tutulmuştur. Bu sebeple yönetim gerekli işgücü ihtiyacını takviye etmek için hayvancılıkla geçimini sağlayan Kırgız ve Özbekleri yerleşik hayata geçirmeye teşvik etmiştir. Ancak rağbet olmayınca, yurt başına vergiyi artırmıştır.⁵² Bu durum Kırgızların, yönetime karşı hoşnutsuzluğuna sebep olan etkenlerden birisi olarak değerlendirilmelidir.

Çarlık yönetiminin pamuk üretimini artırmak için uyguladığı politikalarından bir diğeri de Amerikan pamuğunun ekilmesini teşvik etmesidir. Rus endüstrisinin ihtiyaç duyduğu pamuğu tamamen Türkistan'dan sağlamaya çalışan idare, daha hızlı büyüyen ve verimi yüksek olan Amerikan pamuk tohumuna yönelmiştir. Buradaki amacı Amerika'ya olan bağımlılığını azaltmanın yanı sıra, Fergana vadisindeki pamuk üretim maliyetlerini düşürmek olmuştur. Bu sebeple Amerikan pamuk tohumu bölgede ilk olarak 1884'te ekilmeye başlanmıştır.⁵³ Yıldan yıla Amerikan pamuğunun ekildiği alanlar artmıştır. Ancak bu durum pamuğun fiyatını düşürmeye yetmediği gibi, bölgede ortaya çıkan buğday kıtlığı, arazi, işgücü ve kredi yetersizliklerinden dolayı sonuca ulaşmamıştır. Amerikan pamuk tohumu ıslahı, halkı pamuk üretimine yönlendirmiştir. Bu durum diğer tarım ürünlerine rağbeti düşürmüş, bu sebeple de temel ihtiyaçlarda kendine yeterlilik durumu zayıflamıştır. Böylece pamuk üretimi, 1905 – 1907 yıllarından itibaren bölgede ortaya çıkacak olan ekonomik buhrana sebep olmuştur.⁵⁴ Dolayısıyla Çarlığın pamuk politikası kaynaklı ekonomik bunalım, Rus – Japon savaşı ve 1905 ihtilalinin etkisi ile Fergana olaylarından sonra başlamıştır. Ekonomik buhran, Fergana olaylarından ziyade, 1916

⁵¹ V. Lavrentsev, *Kapitalizm v Turkestanе Burjuaznaya Kolonizatsiya Sredney Azii*, Moskva, 1930, s. 53.

⁵² Polojenie ob Upravlenii Turkestanskim Kraem, S-Peterburg, 1886, s. 289.

⁵³ N. İ. Malahovskiy, *Proizvoditelnie Silı Turkeстана*, S-Peterburg, 1909, s. 67.

⁵⁴ *Turkestan v Naçale XX veka: K İstorii İstokov Natsionalnoy Nezavisimosti*, Red.: R. Ya. Radcapova, Taşkent, 2000, s. 13 – 14.

isyanına sebep olmuştur. Halk pamuk üretimine çeşitli toprak reformları, ekilen alanların genişletilmesi, Kırgızları-Özbekleri yerleşik hayata geçirme ve vergi kolaylıkları siyaseti ile destek vermeye özen göstermiştir. Bu politikalar koloni ve sömürü siyaseti çerçevesinde gelişmekle birlikte, yerli halkın ekonomik gücünü artırmıştır. Ancak Rusların pamuk politikası, yerleşik halkın yaşamına olumlu katkı sunarken, özellikle Bozkırlı Kırgız – Özbek Türklerini dolaylı olarak rahatsız etmiştir.

Fergana hareketinin ekonomik sebepleri arasında Çarlığın pamuk siyasetinden ziyade toprak reformları etkili olmuştur. Rus Çarlığının vergi politikası, Türkistan Genel Askeri Valiliğinde üretim ve idari gücün artırılması üzerine şekillenmiştir. Pamuk üretimi üzerine yoğunlaşan merkezi yönetim vergi politikasında bölgenin ekonomik gelişimi için yumuşak vergilendirme uygulamıştır. Türkistan'da toprak rejimi Rus Çarlık yönetimi döneminde ikiye ayrılmaktadır. 1867 yılından başlamak üzere yeni toprak sistemi uygulanması üzerine çalışmalar başlamıştır. Çarlık idaresi ilk olarak işgalden önceki toprak düzenini anlamaya çalışmıştır. Bu süreç 1867'den 1886'ya kadar sürmüştür. Yani 1886'ya kadar Hanlık döneminden gelen *emlak* (devletin toprakları), *mülk* (şahıs toprakları) ve *vakıf* (dini ihtiyaçlara ayrılan topraklar) esas ve vergilendirmesi devam ettirilmiştir. Bozkır yaşamını devam ettiren Kırgızlar ise aynı şekilde kendi geleneksel durumlarını devam ettirmişlerdir. 1886 yılında Türkistan toprak sisteminin Rus Çarlığı düzenine geçirilmesi, arazi kayıtlarının yapılması ve bu sayede toplanan verginin artırılması üzerine yapılan reformlar, bölgedeki geleneksel ekonomik, siyasi ve toplumsal dengeleri değiştirmiştir. Bu durumun Fergana olayları ile yakından ilişkisi bulunmaktadır.

Türkistan Askeri Valiliği, yumuşak ekonomi politikası gereği 1865 yılında şehir halkından vergi almamıştır. Türkistan yerel koloni idaresi, vergi türü ve oranlarında bölgenin işgalinden itibaren çok dikkatli bir vergi politikası izlemiştir. Başlarda hanlıklar dönemindeki vergilendirme usulünü değiştirmemiştir. İdare bölgede kurulduktan sonra kendisinden önceki yönetim Hokand hanlığının aldığı vergi türleri üzerinden vergilendirme yoluna gitmiştir. Rus işgalinden önce uygulanan vergi rejimi olan %20 - %50 oranları arasında değişen toprak-ürün vergisi ve %2,5 ile %5 arasında ticaret vergisi devam

ettirilmiştir. Öşür vergisi farklı adlarla sonra varlığını bir süre daha korurken, Rus idari sisteminde olmayan zekat kısa zamanda kaldırılmıştır. Yerel vergilendirme sistemi, Zarefşan'da 1868, Sirderya'da 1873 ve en son Fergana'da 1881'de kaldırıldığı gibi, ürün vergisi %10'a (1/10) düşürülmüştür.⁵⁵ Ancak toprakların kaydı tutulmamış olduğu için %10 vergi kağıt üzerinde kalmış, bölgelere göre değişmekle birlikte 1897 yılına kadar belirlenen toprak vergisinin (%10), %2-5'lik kısmı toplanabilmiştir.⁵⁶ Halkın ürkmemesi için vergiler, yerel serker ve aksakallara toplatılmıştır. Ayrıca bölgede herhangi bir kadastro çalışması olmadığı için Rus idaresi, yerel vergi memurlarının beyan ve keyfiyetlerine mecbur kalmıştır.

Hanlık dönemi İslami usuldeki (Müslim – Gayrı Müslim) vergi çeşitleri kaldırıldıktan sonra, Türkistan yerel Rus yönetimi, halkı yeni vergilendirme usulüne tabi tutmuştur. Dini esastaki eski vergilendirme yerine, *yerleşik*, *göçebe* ve *Rus göçmen çiftçisi* olmak üzere halkı üç ayrı gruba ayırmıştır. Yerleşik (toprak işleyen) halk toprak, Bozkır halkı (hayvan yetiştiricisi) yurt başına, Rus göçmenler ise devlet vergilerinden muaf, ancak obrok (Hristiyanlık aidatı) ile vergilendirilmişlerdir.⁵⁷ Türkistan'ın işgalinden sonraki ilk süreçte Çarlık yönetimi, ekilen alanları ve üretimi artırmak amacıyla vergileri düşürse de halkın inanç dünyasını doğrudan etkileyen dini baskı tutumu, din adamları üzerinde olumsuz etkiyi tetiklemiştir. Ancak isyan veya bir kalkışma için yeterli sebep teşkil etmemiştir. Asıl hoşnutsuzluk, gayrı Müslimlere yerlilerin topraklarının ayrıcalıkların tanınması ve 1886'da getirilen yeni vergiler ile başlamıştır. Belirtilen tarihte toprak ve yurt vergisine ek olarak, yerleşiklerin işledikleri topraklara %10, bozkırlılara yurt başına 4 ruble devlet vergisi getirilmiştir.⁵⁸ Ancak topraklar ve yurtlar kayda geçirilmemiş olduğu için konulan vergiler hemen

⁵⁵ E. A. Pravilova, *Finans İmperi Dengi i Vlast v Politike Rossii Na Natsionalnih Okrainah (1801 – 1817)*, Moskva, 2006, s. 287.

⁵⁶ Alimcanov, *Ekonomiçeskaya Politika Rossiyskoy İmperii*, s. 171.

⁵⁷ Alimcanov, *Ekonomiçeskaya Politika Rossiyskoy İmperii*, s. 154 – 155.

⁵⁸ *Polojenie ob Upravlenii*, s. 287 - 300.

toplanamamıştır. Hanlıklar döneminde bozkır halkının devlete kayda değer vergi ödemediği düşünüldüğünde, yurt başına 4 rublelik verginin tahsil edilmeye başlanması halinde, başta Kırgızlar olmak üzere bozkır Türklerinin yönetime karşı taraf olmasını kolaylaştıran önemli bir etken olacağı aşikardır.

1886 kararnamesinde halkın yanı sıra din adamları, dolaylı olarak bölgenin önde gelen aileleri ve toplumsal güç dengelerini etkileyecek başka kararlarda yer almıştır. Bunlardan en önemlisi, vakıfların büyük bir kısmına vergi getiren vergilendirme usulüne geçilmesidir. Vakıflar vergi alınan ve alınmayan olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Bütün gelirleri cami, okul sosyal kurumların kullanımına verilmiş, Cami bahçesi, dini ibadet toplantısı alanı, yolcuların dinlendiği yerler ve toplumsal kullanım alanları vergiden muaf tutulurken, şahısların (din adamlarının ve önde gelen ailelerin) işlettiği vakıfları vergilendirmiştir. Diğer önemli karar ise küçük ve orta ölçekte verim alınan araziler vergiden muaf tutulmuşlardır.⁵⁹ Dolayısıyla küçük ve orta ölçekli arazi sahipleri desteklenmiştir. Yönetim, arazinin büyük toprak sahibi yerlilerin elinden alınması ile kendisine karşı halkı yönlendirebilecek grubun gücünü kırmayı, arazinin parçalanması ile kendisini desteklemesi için yerlileri devşirmeyi amaçlamıştır. Çünkü hanlık dönemindeki güçlü aileler, ellerindeki büyük toprak ve yurtlar ile ekonomik güçlerini, dolayısıyla Çarlık döneminde de yerel yönetici olarak, siyasi varlıklarını devam ettirmişlerdir.

Türkistan'da İslamiyet'in yayılmasından sonra vakıf kültürünün hızlı bir şekilde geliştiği bilinmektedir. Türkistan'da vakıf arazilerinin kapladığı geniş alan ve işletenler düşünüldüğünde bu sınırlamaların bölgede hoşnutsuzluk yaratacağı aşikardır. Bu konuda Erşahin'in "*Çünkü vakıflar hukuki bakımdan kadının yönetiminde, kullanım yönünden ise müderrislerin ve din görevlilerinin hizmetindeydi.*"⁶⁰ şeklindeki ifadesi oldukça açıklayıcıdır. İslami vakıfların kurulma ve kullanım çeşitliliği göz önüne alındığında, Çarlık yönetiminin belirlediği şartlar vakıfların büyük oranda azalacağı, vakıf mülkiyetinin önemli bir

⁵⁹ *Polojenie ob Upravlenii*, s. 286.

⁶⁰ Seyfettin Erşahin, "Sovyetlerin Vakıf Politikası ve Türkistan'da Vakıfların Kamulaştırılması", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XLII, 2001, s. 134.

kısmına devlet tarafından el konulacağı anlamını taşımıştır. Türkistan'daki vakıfları yine Erşahin, *hayri, akar, evladı ve avarız vakıfları* olarak tasnif etmiş, mülkiyet bakımından da *sahih ve irsali vakıf* şeklinde sınıflandırmıştır.⁶¹ Dolayısıyla 1886'da Çarlık yönetiminin getirdiği vakıf vergilendirme usulü dini kurumların ve din adamlarının ekonomik gücünü önemli derecede kırmaya yöneliktir.

1886'daki vakıflar hakkında yapılan düzenlemenin, Fergana olaylarının yöneticisi olarak raporlarda belirlenen Muhammed Ali'nin "*Nakşibendi şeyhi*"⁶² olması sebebiyle doğrudan ilişkili olduğunu göstermektedir. Vakıf arazilerini kullanan ve Hanlık döneminden beri bu sayede bölgedeki ekonomik ve siyasi gücü elinde bulunduran devlet görevlilerinin gücü: "*Ahmet Yesevi ile başlayan Nakşibendilik, Emir Timur'un desteği ile*"⁶³ Nakşibendi şeyhlerinin elinde toplanmıştır. Dolayısıyla uzun bir geçmişe sahip olan bu tarikatın siyasi, toplumsal ve ekonomik hayattaki gücü oldukça kuvvetlidir. 1886 toprak reformu, Çarlık idaresi ile Nakşibendi tarikatını karşı karşıya getirmiştir. Ancak vakıfların Türkistan Rus yönetiminde kayıtları olmadığı için bu kanunlar 1897 yılına kadar uygulanamamış, kağıt üzerinde kalmıştır. Bu sebeple 1898 yılına kadar halkta ve din adamlarında karşıt herhangi bir cereyan yaratmamıştır.

1886 toprak reformunun temel amacı, Türkistan'dan toplanan verginin Çarlık hazinesine katkı sunması, pamuk üretim alanlarının genişletilmesi, gerekli işgücü ihtiyacının karşılanması üzerine şekillenmiştir. XIX. yüzyılın sonunda bu yöndeki çalışmalar öncelikli olarak, toprakların kayıt altına alınması ile başlamıştır. Arazi değerlemesi ve toplanacak verginin hesaplanması için özel statüde

⁶¹ Erşahin, "Sovyetlerin Vakıf Politikası ve Türkistan'da Vakıfların Kamulaştırılması", s. 131 – 132.

⁶² "Dopinskoy'un General Duhovski'ye Türkistan Bölgesi Askeri Mahkemesi Raporundan 21 Ağustos 1898", s. 171.

⁶³ "Dopinskoy'un General Duhovski'ye Türkistan Bölgesi Askeri Mahkemesi Raporundan 21 Ağustos 1898", s. 172.

Toprak – Vergilendirme Komisyonu (1886) kurulmuştur. Komisyon çalışmaları yavaş ilerlemiş, geçen 8 yılda ancak iki ilçede (Taşkent ve Andican) çalışmalar tamamlanabilmiştir (1894). Fergana’da kadastro çalışmalarını yürütecek komisyon “12 Haziran 1886 tarihli kanunun 255. maddesine dayanılarak, 22 Mart 1889’da”⁶⁴ oluşturulmuş, 1891’te fiili çalışmalara geçilmiştir. İlk olarak Andican’da başlayan arazi ölçümleri, 1890’da 46474, 1891’de 63436, 1892’de 76705, 1893’te 126813 desyatin⁶⁵ şeklinde, her geçen yıl daha fazla, yıllık ortalama 77357 desyatin ekilir arazi kayıt altına alınarak, 1894’te tamamlanmıştır.⁶⁶ Andicanda, arazi kayıtlarının tamamlanmasından sonra toplanan vergide %35 artış görülmüştür.⁶⁷ Dolayısıyla halk açısından 1886’da getirilen vergi yükümlülükleri ancak 1895’ten sonra hissedilmeye başlanmıştır. Andican’da çalışmalar tamamlandıktan sonra, Fergana’nın diğer önemli ilçesi Margelan’daki çalışmalar, Andican’a göre daha hızlı sürdürülmüş, yıllık ortalama 94874 desyatin arazinin ölçümü ve kaydı yapılarak, 1897’de bitirilmiştir.⁶⁸ 1898 yılına kadar kadastro çalışmaları, Fergana olaylarının yaşandığı Andican ve Namangan’da tamamlanmış, Oş ilçesinde ise yeni başlamıştır.

Vakıf topraklarıyla özel ilgilenen komisyon alan araştırması ile: “[Fergana’daki] Vakıflar genellikle gayrimenkul niteliğinde olup, buldukları köy veya yerleşim yerlerinin en iyi bağ, bahçe, ekilen araziler, şahısların işlettiği çarşı merkezlerindeki han, hamam, kahvehanelerden müteşekkildir. Çoğunluğunu din adamları ve oranın önde gelen aileleri işletmekte, üzerinde halkı çalıştırmaktadır. ... Yönetim bu şekilde bölgede en çok üretimin yapıldığı alanlardan neden vergi almasın”⁶⁹ sonucuna ulaşmıştır. Yerel bey ve aristokratların vakıf

⁶⁴ *Materialı Dlya Statiçeskago Opisaniya Ferganskoy Oblasti Rezultatı Pozemelno – Podatnıh Rabot Andicanskiy Uezd*, Red.: S. A. Geppener, Nov. Margelan, 1897, s. 1.

⁶⁵ 1 Desyatin = 2400 metrekare.

⁶⁶ *Materialı Dlya Statiçeskago Opisaniya Ferganskoy Oblasti Rezultatı Pozemelno – Podatnıh Rabot Andicanskiy Uezd*, s. 31.

⁶⁷ E. A. Pravilova, *Finansı İmperi Dengi*, s. 285.

⁶⁸ *Materialı Dlya Statiçeskago Opisaniya Ferganskoy Oblasti Rezultatı Pozemelno – Podatnıh Rabot Margelanskiy Uezd*, N. Margelan, 1899, s. 2.

⁶⁹ *Materialı Dlya Statiçeskago Opisaniya Ferganskoy Oblasti Rezultatı Pozemelno – Podatnıh Rabot Andicanskiy Uezd*, s. 19.

topraklarını işletmekle: “halk ve yönetim içerisinde siyasi güç”⁷⁰, din adamlarının ise “genellikle vakıfların başında bulunan din adamları, yerel bey ve hanlar ile karşı karşıya gelmişlerdir”⁷¹ ifadesinden toplumsal güç elde ettikleri anlaşılmaktadır. Dolayısıyla yönetim, vakıf topraklarını önemli bir vergi kaynağı olarak gördüğü gibi siyasi olarak da merkezileşmenin önünde engel telakki etmiştir.

1886’da vergiden muaf tutulacak vakıflar ile tutulmayacaklar üzerindeki kayıtlar komisyonca detaylı bir şekilde değerlendirilmiştir. Buna göre komisyona vakıf belgeleri ile başvurulardan 10959 ruble, 26 kopeyk (kuruş) vergiye karşılık gelen 3739 des. 808 kv. ekilebilir alan vergiden muaf tutulmuştur.⁷² Komisyonca vakıf olarak kabul edilmeyen alan ise 15134 des. 2127 kv. ekilebilir arazi olup, 31221 ruble 91 kopeyk (kuruş) vergiye tekabül etmiştir.⁷³ Vergiden muaf tutulma, yukarıda bahsedilen 1886 yılında belirlenmiş şartlar üzerinden değerlendirilmiştir. Belgeleri kabul edilmeyen vakıflar, devlet arazisine dönüştürülmüştür. Dolayısıyla Çarlık yönetiminin, Andican’da ölçümü yapılan toplam 18874,0207 desyatın ekilebilir araziden el koyduğu vakıf arazisi, bütün vakıfların %80,1 gibi yüksek bir kısmına denk gelmektedir. Ayrıca sadece vakıf arazilerinden %74 daha fazla vergi geliri elde etmiştir.

Margelan şehrinde yerli halk için vakıf meselesi, Andican’a göre daha olumlu seyir izlemiştir. Komisyona sunulan 1219 vakıfnameden sadece, 212’si kabul edilmiştir. Bunlar içerisinde, evrakı vakıf olarak kabul edilen ancak, toplum yararına olmadığı değerlendirilen 78’inin

⁷⁰ *Materialı Dlya Statiçeskago Opisanıya Ferganskoy Oblasti Rezultatı Pozemelno – Podatnih Rabot Andicanskiy Uezd*, s. 20.

⁷¹ *Materialı Dlya Statiçeskago Opisanıya Ferganskoy Oblasti Rezultatı Pozemelno – Podatnih Rabot Andicanskiy Uezd*, s. 22.

⁷² *Materialı Dlya Statiçeskago Opisanıya Ferganskoy Oblasti Rezultatı Pozemelno – Podatnih Rabot Andicanskiy Uezd*, tablo: 3, 14, 18, 19, 20, 24, 27.

⁷³ *Materialı Dlya Statiçeskago Opisanıya Ferganskoy Oblasti Rezultatı Pozemelno – Podatnih Rabot Andicanskiy Uezd*, tablo: 1, 2, 5, 6, 8, 9, 10, 11, 12, 15, 17, 21, 22, 23, 25, 26, 28.

vergiden muafiyeti iptal edilmiştir.⁷⁴ Komisyon tarafından kabul edilen 134 vakfın 10472 desyatın arazisi, 13941 ruble vergiden muaf tutulmuştur.⁷⁵ Evrakı kabul edilmeyen 2079 vakfın 12058 desyatın araziye el konulmuş, 15485 ruble vergi kaydedilmiştir.⁷⁶ Margelan'da devletin el koyduğu vakıf arazisi, toplam vakıf topraklarının %53,5'ine tekabül etmektedir. El konulan vakıf arazileri Margelan'a göre, Andican'da çok fazladır. Bu durum Andican'daki din adamları ve vakıf gelirlerini elinde bulunduran bir kısmı hala devlet görevlisi aristokratları oldukça rahatsız etmiştir. Andican baskınına "*Nakşibendi şeyhi Muhammed Ali Sabiroğlu liderlik etmiş, Rus yönetimi içerisindeki minbaşı, köy yöneticileri ve Kırgızlar*"⁷⁷ destek vermişlerdir. Dolayısıyla Fergana olaylarının neden Andican'da daha fazla destek gördüğü açıklığa kavuşmaktadır.

Fergana olayları faillerinin baskın organizasyonunda yüksek oranda yer almalarının temel sebeplerinden birisi olarak bölgede oldukça az Rus nüfusunun ve askerlerinin bulunmasından kaynaklanmış olduğu düşünülmelidir. Fergana isyanının meydana geliş tarzını Rusya'daki Osmanlı Devleti elçisinin kendi istihbaratı ile "*...Müslümanların ellerinde bulunan esliha adi yemek bıçakları gibi bir anda ele geçebilecek esliha-ı câriha olduğuna nazaran...*"⁷⁸ şeklinde aktarması, Rus asker sayısının yerel halkı korkutacak sayıda olmadığı ve basit gündelik aletlerle saldırmalarından anlaşılmaktadır. Zira Fergana olaylarından önce Rus yönetiminin Türkistan'daki askeri güç bakımından zayıflığı Osmanlı Devleti tarafından "*Rus Hükümeti'nin Türkistan demiryollarını iki üç tabur asker istihdamıyla yaptırmakta olduğu*" şeklinde değerlendirilmiştir.⁷⁹ Rusların Türkistan'da hakimiyetlerini sağlama ve korumaları bölgeye asker yığmaktan ziyade,

⁷⁴ *Materialı Dlya Statiçeskago Opisaniya Ferganskoy Oblasti Rezultatı Pozemelno – Podatnıh Rabot Margelanskiy Uezd, s. 82.*

⁷⁵ *Materialı Dlya Statiçeskago Opisaniya Ferganskoy Oblasti Rezultatı Pozemelno – Podatnıh Rabot Margelanskiy Uezd, s. 83.*

⁷⁶ *Materialı Dlya Statiçeskago Opisaniya Ferganskoy Oblasti Rezultatı Pozemelno – Podatnıh Rabot Margelanskiy Uezd, s. 84.*

⁷⁷ "Türkistan Genel Valisi Duhovckiy'e General Korolkov'un Raporundan 3 Ağustos 1898" s. 145 149.

⁷⁸ BOA, Y. PRK. HR. nr. 26/11, v. 2, 12 Haziran 1314 [24 Haziran 1898].

⁷⁹ BOA, Y. A. HUS. nr. 259/40, v. 1, 7 Şevval 1309 [5 Mayıs 1892].

yerel Türk boy ve gruplarını birbirine karşı düşman haline getirmek ve gerektiğinde kullanmak üzerine şekillenmiştir.⁸⁰ Yine olaylar sırasında yönetimin davranışları bölgedeki Rus askeri gücü konusunda fikir vermektedir. Olayın ertesi günü bütün Türkistan ve Bozkır Askeri Valiliğindeki karakollar teyakkuza geçirilmiş, Fergana'ya asker sevk edilmeye çalışılmıştır.⁸¹ Oş Emniyet Müdürü, yerlilerin hareketini 17 Mayıs akşamı öğrenmesine rağmen, Andican'a kısa sürede haber gönderememiştir. Margelan'da yaşanacak olayları engellemek için: *"Polis komiserinin vakıayı ihbar etmek üzere nahiyeye kumandanına gönderdiği nefer"*⁸² baskıncılar tarafından öldürüldüğü, *"18 Mayıs sabahı at üzerinde Margelan'a giden diğer birini öldürmüşlerdir."*⁸³ ifadelerinden anlaşılmaktadır. Ayrıca Fergana olayları faillerinin yakalanması için *"Süvari ve askerinin noksanına bağlı belki hiç takibat icra edilmemiş,"*⁸⁴ asker sevkiyatının hemen yapılamaması sebebiyle *"[asiler] ...dağılarak firar ettikleri gibi çete reisinin maiyetinde kalan diğer eşhası dahi "Hakunabad" kırında vaki "Karaderya"dan mürur ederek, çekilip gitmişler"*⁸⁵ bilgisinden anlaşılmaktadır. Kırgızların yaşadıkları bölgelere firarilerin yakalanması için olaydan ancak 6 gün sonra *"Namangan kumandanı 7'nci taburundan 25 gönüllü ve 15 [Rus] Kazak ile 24 Mayısta Kırgızların tecmii etdiği ihbar olunan dağlara*

⁸⁰ Bu konuda ana kaynak örneği olarak bakınız: Orhan Doğan, "Çarlık Rusya'sının Türkistan (Orta Asya) Siyaseti İle İlgili Önemli Bir Belge", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı, 11, Konya, 2004, ss. 287–302.

⁸¹ Aytbek Camankaraev, "Türkistan Elderinin Rossiya İmperyasının Kolonyal Eziyetine Karşı 1898 Cıldığı Kötürülüğü", *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, No: 7, 2003, s. 24.

⁸² BOA, Y. PRK. HR. nr. 26/11, v. 3, 12 Haziran 1314 [24 Haziran 1898].

⁸³ BOA, Y. PRK. HR. nr. 26/11, v. 4, 12 Haziran 1314 [24 Haziran 1898].

⁸⁴ BOA, Y. PRK. HR. nr. 26/11, v. 2, 12 Haziran 1314 [24 Haziran 1898].

⁸⁵ BOA, Y. PRK. HR. nr. 26/11, v. 1, 12 Haziran 1314 [24 Haziran 1898].

*gitti.*⁸⁶ ifadelerinden Rus yönetiminin bölgedeki askeri gücünün zayıflığı açıkça görülmektedir.

Sonuç

1898 yılı Mayıs'ında Fergana'da yaşanan olayların tanımlanmasında kullanılan Andican İsyanı adlandırması yerine, kapsayıcı olması açısından Fergana İsyanı terimi kullanılmalıdır. İsyan hakkında yapılan çalışmalar, Çarlık idaresinin belirlediği *İslami fanatizm*, Sovyet ideolojisinin sosyalizm propagandası olarak kullandığı *emperyalizme karşı halk mücadelesi* ve nihayet Türk Cumhuriyetlerinin bağımsız olmalarından sonra *Milli bağımsızlık* amacı çerçevesinde değerlendirmiştir. Bu bağlamda yerel halkın dini hassasiyeti ve Rusların İslam'a karşı tutundukları tavır, Çarlığın göçmen siyaseti ve sömürgeciliği, halkın siyasi bağımsızlığını geri alma girişimi gibi sebeplerin Fergana olaylarını şekillendirdiği görülmektedir. Ancak bu değerlendirmelerin hemen tamamı ideolojik olmakla birlikte, soyut ve halkın yaşamını doğrudan etkileyen parametreleri ortaya koymaktan uzaktır. Zira tarihte yaşanan bu tür olayların toplumsal hayatta somut karşılıkları olmadan ve halkı etkilemeden destek bulması, harekete geçirmesi oldukça zordur.

Çarlık Rusya'nın uyguladığı dini politika, özellikle 1898 yılına kadar oldukça hassas ve yumuşaktır. Halkı dini, eğitim ve gelenekler konusunda görece serbest bırakmıştır. Bu sebeple olayın ortaya çıkmasında dini nedenlerin yerel halkta karşılık bulması, dönemin şartlarına göre mümkün görünmemektedir. Ancak Çarlık Rusya Merkezi yönetiminin Türkistan Askeri Valiliğine yaptığı baskılar sonucunda 1886 tarihli ekonomik düzenlemelerin dini kurumların başındaki din adamları ve yerel aristokrasinin elinde bulunan vakıfları hedef alması, Fergana olaylarının başta ekonomik, siyasi ve toplumsal sebeplerini kendisinde toplama özelliğini haizdir. Ekonomik ve siyasi sebepler ile Vakıfların büyük bir kısmına el konulmuştur. Bu durum Vakıfları elinde bulunduran dini ve aristokrat zümreyi derinden sarmıştır. Ekonomik, toplumsal ve siyasi hayatta belirleyici olan bu zümre, düzenlemelerden duyduğu rahatsızlığı, aynı şekilde yönetimden baskı gören Kırgızların desteğini alarak, Fergana'daki Rus idari

⁸⁶ BOA, Y. PRK. HR. nr. 26/11, v. 3, 12 Haziran 1314 [24 Haziran 1898].

merkezlerine saldırmışlardır. Fergana bölgesinde yaşayan Kırgız otlaklarına Rus yerleşimleri sınırlı sayıda 1902'den sonra, Fergana olaylarına tepki olarak şekillenmiştir. Yerleşik halk Rus merkezi otoritesinin bölgede meydana getirdiği ekonomik ve güvenlik konusundaki görece iyileşmeden dolayı, olaylara katılım sağlamayarak, kayıtsız kalmıştır.

Kaynakça

1. Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Hariciye Nezareti Siyasi Kısmı (HR. SYS)
Gömlek No: 1325.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Yıldız Hariciye Nezareti Maruzatı (Y. PRK. HR.) Gömlek No: 26.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y.MTV)
Gömlek No: 197.

2. Yayınlanmış Arşiv Kaynakları

“Dopinkov’un General Duhovski’ye Türkistan Bölgesi Askeri Mahkemesi Raporundan 21 Ağustos 1898”, *Krasny Arhiv İstoriçeskiy Jurnal*, Cilt: 3, No: 88, Gosudarstvennoe Sotsialno – Ekonomiçeskoe İzdatelstvo, Moskva, 1938.

“Harbiye Nazırı General Kuropatkin’in Genel Kurmay Başkanı Ussakovskov’a Yazısı, 21 Mayıs 1898”, *Krasny Arhiv İstoriçeskiy Jurnal*, Cilt: 3, No: 88, Gosudarstvennoe Sotsialno – Ekonomiçeskoe İzdatelstvo, Moskva, 1938.

“Hükümet Açıklaması” *Krasny Arhiv İstoriçeskiy Jurnal*, Cilt: 3, No: 88, Gosudarstvennoe Sotsialno – Ekonomiçeskoe İzdatelstvo, Moskva, 1938.

“Türkistan Genel Valisi Duhovckiy’e General Korolkov’un Raporundan 3 Ağustos 1898”, *Krasny Arhiv İstoriçeskiy Jurnal*, Cilt: 3, No: 88, Gosudarstvennoe Sotsialno – Ekonomiçeskoe İzdatelstvo, Moskva, 1938.

3. Araştırma ve İnceleme Eserler

ALİMCANOV B. A., *Ekonomiçeskaya Politika Rossiyskoy İmperii v Turkestanskoy General – Gubernatorstve (Vtoraya Polovina XIX – Naçalo XX vv.)*, Sankt-Peterburg, 2016.

AYVERDİ İlhan, *Asırlar Boyu Tarihi Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Red.: Ahmet Topaloğlu, Kubbealtı, İstanbul, 2008.

BABADCANOV Bahtiyar, *Andicanskoe Vosstanie 1898 Goda i Musulmanskiy Vapros v Turkestane (Vzglyadı Kolonizatorov i Kolonizirovannih)*, *Ab Imperio*, 2/2009, ss. 155 – 200.

CAMANKARAEV Aytbek, “Türkistan Elderinin Rossiya İmperyasının Kolonyalık Ezüüsünö Karşı 1898 Cıldagı Kötörülüşü”, *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, No: 7, 2003, ss. 21 – 26.

ERŞAHİN Seyfettin, “Sovyetlerin Vakıf Politikası ve Türkistan’da Vakıfların Kamulaştırılması”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XLII, 2001, Ss. 131-143.

GUBAEVA Stella Sitdikovna, *Osnovnie Napravleniya Etničeskih Protsessov v Ferganskoy Doline v Kontse XIX. Naçale XX v. (K Probleme Pozdnih Etopov Etničeskoj İstorii Sredney Azii)*, Avtoreferat, Moskva, 1992.

HAYİT Baymirza, *Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi*, Ankara, 2004.

KAUFMAN A. A., *Pereselenie i Kolonizatsiya*, S-Peterburg, 1905.

KOMATSU Hisao, “Andican Ayaklanması ve İşan” X. *Türk Tarihi Kongresi 22 – 26 Eylül 1986 Kongreye Sunulan Bildiriler*, III. Cilt, Ankara, 1991, ss. 911 – 915.

KRİVOŞEİN A. V., *Zapiska Glavnoupravlyayuşego Zemleustroytvom i Zemledeliem o Poezdke v Turkestanskiy Kray 1912 g.*, Poltova, 1912.

LAVRENTSEV V., *Kapitalizm v Turkestane Burjuaznaya Kolonizatsiya Sredney Azii*, Moskva, 1930.

LİPSKİY V. İ., *Po Gornim Oblastyam Ruskogo Turkestana (Tyan Şanya)*, S. Peterburg, 1906.

MALAHOVSKİY N. İ., *Proizvoditelnie Sılı Turkestana*, S-Peterburg, 1909.

Materialı Dlya Statiçeskago Opisaniya Ferganskoy Oblasti Rezultatı Pozemelno – Podatnih Rabot Andicanskiy Uezd, Red.: S. A. Geppener, Nov. Margelan, 1897.

Materialı Dlya Statiçeskago Opisaniya Ferganskoy Oblasti Rezultatı Pozemelno – Podatnih Rabot Margelanskiy Uezd, N. Margelan, 1899.

DOĞAN Orhan, “Çarlık Rusya’sının Türkistan (Orta Asya) Siyaseti İle İlgili Önemli Bir Belge”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı, 11, Konya, 2004, ss. 287–302.

OSTROUMOV N., *K İstorii Narodnogo Obrazovaniya v Turkestanskom Krae K. P. Kaufman Ustroitel Turkestanskogo Kraya*, Taşkent, 1899.

Polojenie ob Upravlenii Turkestanskim Kraem, S-Peterburg, 1886.

PONYATOVSKIY S., *Opit İzuçeniya Hlopkovodstva v Turkestane i Zakaspiyskoy Oblasti*, S-Peterburg, 1913.

PRAVİLOVA E. A., *Finansi İmperi Dengi i Vlast v Politike Rossii Na Natsionalnih Okrainah (1801 – 1817)*, Moskva, 2006.

Sbornik Uzakoneniya i Rasporyajeniya Po Tamojeniya Çasti v Sredney Azii, S-Peterburg, 1901.

SOMUNCUOĞLU B. Tümen, “1898 Andican İsyani”, *Türk Kültürü*, 2014/1, Ankara, 2014, ss. 113 – 137.

TOGAN A. Zeki Velidi, *Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi*, Cilt I, İstanbul, 1981.

Turkestan v Naçale XX veka: K İstorii İstokov Natsionalnoy Nezavisimosti, Red.: R. Ya. Radcapova, Taşkent, 2000.

Türkçe Sözlük, Haz.: İ. Parlatır vd., Cil I, Ankara, 1998.

VURGUN Seda Yılmaz, “1898 Dükçü İşan İsyanı (Andican Ayaklanması)”, *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]* 54, Erzurum, 2015, ss. 607 – 623.

YETER Ali Rıza, *Rossiya İmperyasının Turktandagi Kolonyalık Sayasatına Karşı 1898 Cıldagi Boştonduk Kötörülüşü*, Yüksek Lisans Tezi, Bişkek, 2008.

ZİYAYEV Hamid, *Türkistan’da Rus Hakimiyetine Karşı Mücadele*, Çev.: Ayhan Çelikbay, Ankara, 2007.

4. İnternet Kaynakları

GUBAEVA Sofya, “Naselenie Ferganskoy Dolini v Kontse XIX. Naçale XX. vv. (Etnokulturnie Protsessi)”, <http://www.fergananews.com/town/gubaeva.html#rus>, (02.04.2017).

KENENSARIEV Taşmanbet, “Kırgızsko-Andicanskomu Vosstaniyu 115 Let”, http://kghistory.akipress.org/unews/un_post:1706, (12.04.2017).

Slovar Epitetov, <http://epithets.academic.ru/1229>, 03.06.2017.

